

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Fırat University Journal of Social Science
Cilt: 12, Sayı: 2, Sayfa: 395-420, ELAZIĞ-2002

XVI. YÜZYILDA OSMANLI DEVLETİ'NDE ÇAVUŞLUK TEŞKİLATI

*The Organization of Çavuşluk In The Ottoman Empire
In The Sixteenth Century.*

Ümit KOÇ*

ÖZET

Göktürklerden Osmanlı Devletine varıncaya kadar hemen bütün Türk devletlerinde mevcut olan çavuşlar, Osmanlı Devleti'nde kurumlaşarak en mükemmel şeklini almıştır.

Osmanlı Devleti'nde çavuşları Divan-ı Hümayûn çavuşları, Kapıkulu Ocağı'nda görevli çavuşlar ve eyalet ve sancak çavuşları olmak üzere üç başlık altında incelemek mümkündür.

Divan-ı Hümayûn'da görevli çavuşlar daha ziyade divan günleri teşrifatçılık yapar ve devlet protokolünün uygulanmasına yardımcı olurlardı. Divan-ı Hümayûn çavuşlarının tecrübelileri olan gedikli çavuşlar ise devlet için önemli işlerin takibi ve uygulanması için taşraya gönderilirdi.

Kapıkulu Ocakları'nda işlerin belli bir düzen içerisinde yürütülmesi çavuşbaşı ve onun mahiyetindeki diğer çavuşlar vasıtasıyla olurdu. Bu çavuşlar savaş zamanı orduda emir komuta zincirinin sağlanmasında önemli görevler üstlenirdi.

Eyalet ve sancaklarda istihdam edilen çavuşların görevleri Divan-ı Hümayûn'da görevli çavuşlarınkine benzer. Bunlar sancak divanlarında teşrifatçılık yapar ve divan dışındaki işlerin tatbikinde beylerbeyi ve sancak beyine yardımcı olurlardı.

Anahtar Kelimeler: Çavuş, Osmanlı Devleti, Divan-ı Hümayûn, Kapıkulu, Eyalet, Sancak.

SUMMARY

“Çavuş”s that almost existed whole of the Turkish countries from Göktürkler to Ottoman Empire were perfectly institutionalized in The Ottoman Empire.

As a group “çavuş”s in Ottoman Empire have been classified under the three main titles in this study: Namely, “Divan-ı Hümayûn çavuş”s (the “çavuş”s who work in the council of the State), “Kapıkulu çavuş”s (“military çavuş”s) and, the “çavuş”s of provinces.

The “çavuş”s in the Divan-ı Hümayûn were in charge of application of the protocol. . The experienced “Divan-ı Hümayûn çavuş”s were named as “gedikli çavuş”s and these were sent to the provinces for keeping track of important duties and issues.

. Çavuşbaşı (sergeant major)with the other “çavuş”s(sergeants) were in charge of carrying out of the hierarchy in the “Kapıkulu Ocak”s. During the war times, there “çavuş”s were responsible to transfer orders from higher commanders to the soldiers.

The “çavuş”s in the provinces had duties same as “Divan-ı Hümayûn çavuş”s’. These were in charge of carrying out of protocol in the councils of the provinces and also helping Beylerbeyi with the works out of the council of the province.

Key Word: Çavuş, Ottoman Empire, Divan-ı Hümayun, Kapıkulu, Province.

---

* Fırat Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Araştırma Görevlisi

GİRİŞ

Çavuş kelimesi, İslamiyet'ten önceki dönemlerden başlayarak, muhtelif Türk devletlerinde sarayda çeşitli hizmetlerde bulunan bir sınıf memurlara verilen ve orduda küçük bir askeri rütbeyi ifade eden ve bu manada hala kullanılan eski bir ıstılahtır. Çavuş tabiri ise, bağırma, çağırma, ses, şan, şöhret gibi manalar ifade etmektedir. Çavuş kelimesinin eski ve yeni bir çok Türk lehçesinde varlığı bilinen *çav* kökünden geldiğine dair Vambery'nin ortaya koyduğu görüş büyük oranda kabul görmüştür; F.W.K. Müller, eski Uygur metinlerinde *çabiş* şeklinde tesadüf edilen kelimenin Osmanlı devrindeki çavuş kelimesinin eski şekli olması ihtimalini ileri sürmektedir. Aynı ihtimali kabul eden P. Pelliot'ta, 735 ve 737 yıllarında Çin sarayına, T'u-kiü'ler tarafından, sefir sıfatıyla gönderilen bir adamın taşıdığı *çöpişe* unvanının da bundan başka bir şey olmadığını belirtmektedir. J. Nemeth ise bu kelimeye Peçenek ve Kuman lehçelerinde *çavuş* şeklinde tesadüf edildiğini vurgulayarak, Macarca'ya girerken *çös* şeklini aldığını ifade etmektedir¹. XI. Asırda yaşamış olan Kaşgarlı Mahmut ise, çavuş kelimesini, *savaştta safları düzelten, savaş olmadığı zamanda askeri zulüm etmeye bırakmayan kimse* olarak tanımlamaktadır².

Bizans'tan Çin'e kadar saray teşkilatının büyük gelişme gösterdiği bütün eski şark imparatorluklarında çavuşluk müessesesinin teşekkül ettiği söylenebilir; Irak, Suriye, Mısır, Kuzey Afrika ve Yemen gibi, muhtelif zamanlarda muhtelif Türk sülalelerinin hakimiyetinde bulunmuş olan Arap memleketlerinde bu kelimenin çavuş veya şaviş<çavuş şeklinde kullanıldığını bilinmektedir³. Gaznelilerde, Selçuklular devrinin bir çok idari geleneklerini devam ettiren İlhanlılarda, Memluklerde, Eyyubilerde ve XIV. Yüzyılda Yemen'de hüküm süren Resulüler sülalesi zamanında bu kelimenin benzer şekillerde kullanıldığı görülmektedir⁴.

Bizans'tan Osmanlılara geçtiği iddia edilen müesseseler arasında *çavuşlar* da daima zikredilmektedir. Rambaund, Codinus'den naklen, Bizans sarayında çavuşlar, hatta bir de çavuşbaşı bulunduğunu söylediği gibi, Scala ve diğerleri de bunu tekrarlar. Ancak Ernst Stein, oldukça kuvvetli bir görüşle, bu iddiayı kabul etmemiş ve Orta Bizans'a ait *mandatoreslerin* halefleri olan bu çavuş isim ve teşkilatının Türklerden alınmış olduğunu ve önce Manuel Comnen zamanında bunlara rastlandığını söylemiştir⁵.

Çavuş kelimesi ve teşkilatı, Selçuklulardan sonra Atabeyler ve Eyyubiler vasıtasıyla, Mısır-Suriye Memluk İmparatorluğuna geçmiştir. İmameddin İsfahani'de gördüğümüz bu kelime, Memluk devri kaynaklarında *çaviş*, *saviş* şekillerinde daima

¹ M. Fuat Köprülü; "Çavuş", *İ. A.*, c.III. İstanbul, s. 362.

² *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi*, (çeviren: Besim Atalay), c. I, Ankara 1985, s. 368.

³ M. Fuat Köprülü; "Çavuş", *İ. A.*, c.III. İstanbul, s. 363.

⁴ İsmali. Hakkı Uzunçarşılı; *Osmanlı Devlet Teşkilatına Medhal*, Ankara, 1984, s. 183.

⁵ M. Fuat Köprülü; *Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri*, s. 81-82.

zikredilmekte ve muhtelif devirlere ait kayıtlardan onların vazifeleri hakkında yeterli bilgi edinmek mümkün olmaktadır. Ebu'l-Mahâsin'in bir kaydına göre maiyetinde çavuşlar bulundurmak hükümdarlık alametlerinden biri idi. Kahire'de sultanların, Suriye'de de sultan naiblerinin maiyetinde çavuşlar bulunurdu⁶.

Selçuklulara ait selçuknâmelerde *serhenk* veya *çavuş* tabirlerinden her ikisi de kullanılmaktadır. Bunlar hükümdar ve saray görevlilerinden olup, posta ulaklığı ile muharebe hizmetlerinde bulunur ve daha ziyade hükümdar alaylarında *mevkip*'in önünde yürüyerek hizmet ederlerdi ki Osmanlıların Divan-ı Hümayûn çavuşlarını andırırlar. Selçuklular devrinde çavuşların siyah kostüm giymeleri, eski Sasani-Abbasi geleneğinin bir devamı olmasından ileri gelmektedir. Bunların ellerinde taşıdıkları başlarında boynuz şeklinde iki kıvrık bulunan kıymetli taşlarla bezenmiş asalara da *durbaş* adı verilirdi. Eski kaynaklarda *gulaman-i dergah*, yani saray köleleri namıda verilen saray müstahdemlerinin seçkin bir zümresi olan bu çavuşlar, saltanat alametlerinden biri olarak kabul ediliyordu. Avfi'nin Sultan Sancar zamanına ait bir hikayesi bunu pek iyi gösterdiği gibi, hükümdarların, nişan vermek istedikleri büyük emirlerine çetir ve dürbaş verdikleri yani başlarında hususi bir şemsiye ve mahiyetinde elleri asalı çavuşlar taşımak imtiyazını bahsettiklerine dair yüzlerce kayıt da bunu teyit etmektedir.⁷

Çavuş kelimesi ve teşkilatı Anadolu Selçukluları'nda da mevcuttur. Çavuşların görevleri Büyük Selçuklulardakinin aynıdır. Bizans sarayına, sefir sıfatı ile bazı çavuşların gönderilmesi bu zümrenin ehemmiyetini göstermesi açısından önemlidir. Çavuşların elbiseleri itibarıyla da Büyük Selçuklulardakinden farksız oldukları şüphesizdir⁸

Anadolu Beylikleri'nin de kendilerine göre saray teşkilatları vardı. Germiyan hükümdarının maiyetinde diğer saray görevlilerinin yanı sıra çavuşlar da vardı ve vazifeleri diğer devletlerdeki ile aynı idi⁹. Yine Anadolu Selçuklularında mevcut olan çavuşların mahiyetinin aynen Aydınoğullarında da devam ettiğini görüyoruz.¹⁰

Osmanlı Devleti'ne gelindiğinde ise kuruluşundan itibaren Çavuş kelimesi ve müessesesinin, bir Selçuklu mirası olarak mevcut olduğunu görmekteyiz. Osman Gazi'nin silah arkadaşlarından Samsa ve Samsama Çavuş'un bu ünvanı daha evvelki devirlere ait olmakla beraber, Orhan ve I. Murat devirlerinde saray ve ordu teşkilatı vücuda getirilirken, bütün Anadolu beyliklerinde mevcut olan çavuşluk müessesesi de

⁶ M. Fuat Köprülü; "Çavuş", s. 365; İ.Hakkı. Uzunçarşılı; *Osmanlı Devlet Teşkilatına Medhal*, s. 307.

⁷ M. Fuat Köprülü; "Çavuş", s. 365.

⁸ *Aynı eser*, s. 366.

⁹ İ.H. Uzunçarşılı; *Osmanlı Devlet Teşkilatına Medhal*, s.136.

¹⁰ M. Fuat Köprülü; "Çavuş", s.367.

yeni devlet düzeninde yerini almıştır¹¹.

Selçuklulardan kalan ve Osmanlı Devleti bünyesinde varlığını devam ettiren her müessese gibi çavuşluk müessesesinin de Osmanlı Devleti'nde gelişerek ve önemini arttırarak devam ettiğini görmekteyiz. Osmanlı öncesi Selçuklu ve diğer İslam devletlerinde sadece saray teşkilatında görme imkanı bulabildiğimiz çavuşluk müessesesini Osmanlı Devleti'nde üç ana başlık altında incelememiz mümkün olmaktadır.

1. DİVAN-I HÜMAYÛN ÇAVUŞLARI

Divan-ı Hümayûn mübaşiri ve icra kuvvetine hizmet etmekle mükellef atlı bir sınıf olan ve Serhengân-ı Divan-ı Hümayûn diye de anılan Divan-ı Hümayûn çavuşları ulufeli ve tımar ve zeametli olmak üzere iki kısma ayrılırlar. Koçi Bey'in kaydına göre Divan-ı Hümayûn'a çıkarılan çavuşlar Enderun'dan olmayıp Bostancı Ocağı ile diğer saray ocaklarından emeklilikle ayrılırlardı¹².

Divan-ı Hümayûn'da görev yapan çavuşlar ulufeli olarak maaşlarını alırken, taşraya çeşitli görevler için gönderilen çavuşlar *gedikli çavuşlar* olarak isimlendirilirler ve bunlar tımar ve zeamet tasarruf ederlerdi¹³.

Gedikli çavuşlar Divan-ı Hümayûn çavuşlarının kıdemlileriydi ve tecrübeli olmalarından dolayı divanda yaptıkları vazifelerin yanı sıra, önemli görevlerin icrası için taşraya da gönderilirlerdi¹⁴.

1.1. Divan-ı Hümayûn Çavuşlarının İdari Yapılanmaları ve Görevleri

İncelediğimiz dönemde Divan-ı Hümayûn'da istihdam edilmiş olan çavuşların görevlerinin ne olduğuna ilişkin maalesef detaylı bilgiye sahip değiliz. Mevcut kaynaklarda yer alan bilgiler daha ziyade çavuşların en üst düzey rütbelisi olan Çavuşbaşına aittir. Diğer çavuşların, Çavuşbaşının maiyetinde hizmet ettiklerini ve yapacağı işlerde kendisine yardımcı olduklarını söyleyebiliriz. Çavuşluk teşkilatının gelişmesi ve buna mukabil görev taksiminin belirginleşmesi ise ancak 18. yüzyılın sonlarında mümkün olmuştu¹⁵. Bu nedenle incelediğimiz dönemde Çavuşbaşının görevlerinin ne olduğuna ilişkin bilgiler diğer Divan-ı Hümayûn çavuşlarının yükümlülüklerini tahmin etmemiz noktasında bize yardımcı olacaktır.

Çavuşbaşı elinde gümüş asasıyla Divan-ı Hümayûn'da ayakta durarak hizmet eden

¹¹ M. Fuat Köprülü; "Çavuş", s.367.

¹² *Koçi Bey Risalesi*; (Sadeleştiren: Zuhuri Danışman), Ankara, 1985, s.122.

İ. Hakkı Uzunçarşılı; *Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilatı*, Ankara, 1988, s.408.

¹³ Uzunçarşılı; *Saray Teşkilatı*, s.408.

¹⁴ M. Zeki Pakalın; *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, c.I, İstanbul, 1983, s.660.

¹⁵ Geniş bilgi için bakınız, *Vak'a-Nüvis Ahmet Lütfi Efendi Tarihi*, (Yayına hazırlayan Münir Aktepe), c. X, Ankara 1988, s. 52; İ. Hakkı Uzunçarşılı; *Saray Teşkilatı*, s. 418-419.

ve kapıcılar kethüdası ile beraber merasim esnasında teşrifatçılık yapan devlet erkanındandı¹⁶. Fatih'in kanunnamesinde, derecesi alt bölük ağalarından sonra ve kapıcılar kethüdasından evvel gelmekteydi¹⁷. Çavuşbaşılardan doğrudan doğruya vezirlik makamına yükselenlerde vardı¹⁸.

Çavuşbaşının görevlerini şu şekilde sıralayabiliriz:

Divan-ı Hümayûn günü hazine ve defterhanenin sadrazamdaki mühr-i hümayûn ile mühürlenmesi ve mührün açılması ile sorumluydu.

Halkın isteklerini ve arzuhâllerini divana takdim eder, dava için divana girip çıkanlara emrindeki çavuşlar vasıtasıyla mübaşirlik yapar, divanın tertip ve intizamını muhafazaya dikkat ederdi¹⁹.

Divan-ı Hümayûn günleri oraya gelen vezir-i âzam, vezir, kazaskerler ve defterdarların karşılanıp uğurlanmalarında ve bunların padişahın huzuruna kabullerinde kapıcılar kethüdası ile birlikte rehberlik ederdi. Aynı şekilde bayram ve cüluslarda ve sefirlerin huzura kabullerinde kapıcılar kethüdasıyla beraber adet ve usullerin uygulanmalarını sağlardı²⁰.

Divandan sonra sadrazamı alayla paşa kapısına götürürdü ve yine Cuma günleri sadrazamı maiyetindeki çavuşlarla beraber camiye götürmek görevleri arasındaydı²¹.

Üst düzey devlet görevlilerinin hapsedilmesi veya gözetim altında tutulması görevleri arasındaydı²².

Çavuşbaşılar dışardan İstanbul'a gelen kişilerin hüviyetlerini tahkik ile bunları yine geldikleri vilayet ve kazalara iade ederler ve bu suretle İstanbul'un kalabalık olmamasına dikkat ederlerdi²³.

Yukarıda verilen bilgiler esas alındığında divanda görevli diğer çavuşların bizzat sorumluluk alanlarının belirlenmediği, Çavuşbaşının yapacağı işlerde kendisine kolluk kuvveti olarak yardımcı oldukları açıkça anlaşılmaktadır.

Çavuşbaşının merkezde üstlendiği görevlerin yanı sıra taşrada da bir takım sorumluluklarının olduğunu görmekteyiz. Çavuşbaşı malikâneler üzerinde teftiş hakkına

¹⁶ Hezarfen Hüseyin Efendi; *Telhisü'l-Beyân Fi Kavânin-i Al-i Osmân*, (Hazırlayan: Sevim İlgürel), Ankara, 1998, s. 260; İ.H.Uzunçarşılı; *Saray Teşkilatı*, s.413.

¹⁷ Ahmet Akgündüz; *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuk Tahlilleri*, c.I, İstanbul, 1990, s. 321.

¹⁸ Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa; *Silahdar Tarihi*, c. I, İstanbul 1928, s. 429; Çavuşbaşı Mahmud Ağa Kubbe vezareti makamına yükseltilmiştir.

¹⁹ H. Hüseyin Efendi; *Telhis'ül-Beyân*, s.76; Kâmil Kepecioğlu; *Tarih Lûgati (Osmanlı tarih deyimleri ve terimleri temel sözlüğü)*, Ankara (?), s.77.

²⁰ A. Akgündüz; *Osmanlı Kanunnameleri*, c.I, s. 326-327.

²¹ İ.H. Uzunçarşılı; *Saray Teşkilatı*, s. 414.

²² Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa; *Silahdar Tarihi*, c. I, s. 669; Çavuşbaşı vasıtasıyla hapsedilen Serdar İbrahim Paşa'ya kötü davranılmayıp gerekli izzet ve ikramın gösterilmesi istenmiştir.

²³ İ.H. Uzunçarşılı; *Saray Teşkilatı*, s. 416.

sahipti. Herhangi bir çiftlik sahibi mülkünü başkasına ferağ edeceği zaman mal sahibinin beratına bakarak sadrazama arzuhâl takdim ederdi²⁴. Çavuşbaşılardan emrindeki çavuşlarla taşraya giderek fitne fesadın baş gösterdiği yerlerde durum tespiti yaptıkları da görülmektedir. Asayişin sağlamaya güçleri yeterse bunu bizzat kendileri yapar, bu mümkün değilse merkezi durumdan haberdar ederlerdi²⁵. Divan-ı Hümayunda görevli tecrübeli çavuşlar da, Çavuşbaşının himayesi olmaksızın değişik işlerin tatbiki için taşraya gönderilirdi. Bunlar ileride geniş olarak ele alınacaktır.

1.2. Divan-ı Hümayûn Çavuşlarının Taşradaki Görevleri

Gedikli çavuş olarak nitelendirilen Divan-ı Hümayûnun kıdemli çavuşlarının tımar ve zeamet tasarruf ettiklerini ve tecrübelerinden dolayı bazı önemli vazifeler için taşraya gönderildiklerini daha önce belirtmiştik. Mühimme defterlerinde sıklıkla karşımıza çıkan divan çavuşlarına “*Dergah-ı Ali çavuşları, Dergah-ı Mualla çavuşları*” veya “*Südde-i Saadet çavuşları*” şeklinde da hitap edilmektedir.

Merkeziyetçi bir devlet anlayışına sahip olan Osmanlı Devleti, merkezi otoriteyi tesis etme ve taşradaki işleri belli bir düzen içinde yürütebilmek için çavuşları hemen her sahada kullanma yoluna gitmiştir. Divan-ı Hümayûn çavuşlarının yer yer İstanbul’da da taşradakine benzer işlerle görevlendirildiklerine tesadüf etmekteyiz.

Divan-ı Hümayûn’un Gedikli çavuşlarının taşradaki görevlerini şu şekilde sıralayabiliriz.

1.2.1. Elçilik Görevi

F. Reşit Unat *Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri* isimli eserinde elçilik vazifelerinin ehemmiyetine göre *büyük ve orta elçi* olmak üzere iki çeşit olduğu ve mektup getirmekle görevli olan *namecinin* götüremeyeceği derecede önemsiz yazışmalarda hariciye memuru olan çavuşların kullanıldığını söyler²⁶. Ancak 1612 yılında padişah namesiyle İran’a elçi olarak gönderilen İncili Mustafa Çavuş’u²⁷ üstlendiği görevin önemine binaen, bu tanım çerçevesinde ele almak mümkün değildir.

Gedikli çavuşların taşraya ilişkin görevlerini tespit ederken sıklıkla baş vurduğumuz Mühimme defterlerinde çavuşların elçi olarak gönderildiklerine dair herhangi bir kayda rastlayamadık. Ancak 1 Eylül 1564 (25 Safer 972) tarihinde Buğdan Voyvodasına gönderilen hükümde; Südde-i Saadet’ten Mustafa Çavuş ile birlikte ülkesine dönmekte olan Leh Kralının elçisinin Buğdan’dan Leh sınırına ulaştırılması

²⁴ Aynı eser, s. 416

²⁵ Selânikî Mustafa Efendi; *Tarih-i Selânikî (971-1003/1563-1595)*, (Hazırlayan: Mehmet İpşirli), c. I, İstanbul 1989, s. 73; Yemen fethinin gerçekleşeceği 975 yılında Mustafa Paşa, Mısır bölgesinde fitne ve fesat çıkanların tespit edilmesi için Burunsuz Çavuşbaşını on nefer yarar çavuşuyla buraya göndermiştir.

²⁶ Faik Reşit Unat; *Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri*, Ankara, 1987, s. 19.

²⁷ Bekir Kütükoğlu; *Osmanlı-İran Siyasi Münsebetleri (1578-1612)*, İstanbul 1993, s. 278.

istenmiştir.²⁸ Buradan anlaşılın ise Mustafa Çavuş'un görevinin elçilik değil elçiye refakat etmek olduğudur.

1.2.2. İnfaz İşlerinin Tatbiki

Bunların memur oldukları hizmeti başarabilmeleri tedbirli ve uyanık olmalarına bağlı idi; bilhassa bir vali veya bir vezirin tevkif veya katli için çok dikkatli olmaları lazımdı. Aksi halde hem canını kaybedebilir hem de bir isyana sebep olabilişlerdi. Böyle hizmetler için kıyafet değişikliği yaparak tüccar ve esnaf suretinde gittikleri de olurdu. Elllerinde yapacakları işi belirten ferman ile sadrazam buyruldu bulunurdu. Öldürecekleri şahıs mühim ve katli müşkül ise vaziyetten oradaki yeniçeri serdarını ve sâireyi haberdar ederek tertibat alınması suretiyle emri yerine getirir ve kesilen başı İstanbul'a götürürdü.²⁹

1.2.3. Asayişin Temini

Gerek eşkıyalık olaylarının bertaraf edilmesinde ve gerekse diğer asayiş bozucu suçların takibinde çavuşların görevlendirildiklerine şahit oluyoruz.

Horpeşte ve Behište kadıları ile Dergah-ı Mualla Çavuşlarından Koçi Çavuş'a gönderilen 15 Ağustos 1560 (23 Zilkade 967) tarihli hükümde; Horpeşte ve Behište kazalarındaki eşkıyalar hakkında tahkikat yapıp, hak sahiplerinin haklarının verilmesi istenmiştir.³⁰

Malkara ve Hayrabolu kadısına gönderilen 14 Temmuz 1565 (15 Zilhicce 972) tarihli hükümde; Malkara'da hırsız ve haramilerin teftiş edilerek yakalanıp, cezalandırılmaları için Dergah-ı Mu'alla çavuşlarından Mehmet Çavuş ile Hayrabolulu Evren'in görevlendirildiği bildirilmiştir.³¹

Örnek olarak seçtiğimiz her iki hükümde de görüleceği üzere Dergah-ı Mualla çavuşu olarak isimlendirilen Divan-ı Hümayûn'dan gönderilen gedikli çavuşlar eşkıyalık olaylarının teşhisinde ve engellenmesinde önemli görevler üstlenmekteydiler.

Edirne kadısına ve Dergah-ı Ali çavuşlarından Edirne subaşı olan Dervişe gönderilen 25 Ağustos 1573 (26 Reviyülâhır 981) tarihli hükümde; hırsızlık suçu sabit olan Sofyalı Külüncü ve Kuyumcu Balı isminde iki hırsızın hapsedilip sicillerinin

²⁸ 6 Numaralı Mühimme Defteri (972/1564-1565), Özet-transkripsiyon-indeks, (Yayına hazırlayan: Hacı Osman Yıldırım, Vahdettin Atik, Murat Cebecioğlu, Muhammet Safi, Mustafa Serin, Osman Uslu, Numan Yekeler), c.I, Ankara, 1995, h. 191, s. 107.

²⁹ İ. H. Uzunçarşılı: *Saray Teşkilatı*, s.409.

³⁰ 3 Numaralı Mühimme Defteri (966/1558-1560), Özet-transkripsiyon, (Yayına hazırlayan: Nezih Aykut, İdris Bostan, Murat Cebecioğlu, Feridun Emecen, Mücteba İlgürel, Mehmet İpsisli, Cevdet Küçük, Özcan Mert, Abdülkadir Özcan, İlhan Şahin, Hüdaî Şentürk, Mustafa Çetin Varlık), Ankara, 1993, h. 1427, s. 619.

³¹ 6 Numaralı Mühimme Defteri, c. II, h. 1355, s. 297.

merkeze gönderilmesi istenmiştir³².

Derviş Çavuş'un Edirne subaşı olarak görev yapması çavuşların asayişini sağlamaya yönelik vazifelerinin kurumlaştığını göstermesi açısından önemlidir.

1.2.4. Asker Yazma ve Sevk Etme

Tesadüf edilen pek çok kayda göre Gedikli çavuşlar, asker yazma işleminin yanı sıra sefere gidecek askerlere refakat edip düzeni sağlamakla da görevliydi:

Bostan Çavuş'a gönderilen 20 Ocak 1572 (4 Ramazan 979) tarihli hükümde; İlkbaharda gaza için çıkarılacak donanmaya Kaydağı ve Karaburun ve Balcılardan harbe kadir ve silah kullanmakta mahir sekiz yüz ve mümkünse daha fazla yarar yiğit yazıp ve on nefere bir bölükbaşı ve cümlesine bir serdar tayin edip nevrudan sonra Dergah-ı Muallaya göndermesi istenmiştir³³.

Ferhat Çavuş'a gönderilen 21 Nisan 1566 (Gurre-i Şevval 973) tarihli hükümde; daha önce kendisine Tatar askeri ile sefer-i hümayuna gelmesi hakkında emir gönderildiği, ancak yeni bir emir gelene kadar hareket etmeyip hazır bir şekilde beklemesi istenmiştir³⁴.

Hacı Hasan Çavuş'a ve Mustafa Çavuş'a gönderilen 16 Haziran 1566 (28 Zilkade 973) tarihli hükümde; Eflak ve Buğdan askerlerinin yolda ve konaklarda gereği gibi zapt edilerek halktan parasız bir şey aldırılmaması ve halka zulmedilmesine meydan verilmemesi istenmiştir³⁵.

1.2.5. Askerlere Ait Paranın Sevkıyatı

İstanbul'dan Budun'a varınca yol üzerinde vaki olan kadılara gönderilen 24 Ağustos 1565 (27 Muharrem 973) tarihli hükümde; kadılardan Budun'daki nefelerin mevacicleri için gönderilen hazineyi getiren Mustafa Çavuş'a hazinenin muhafazası için yardım etmeleri istenmiştir³⁶.

1.2.6. Gemi İnşası

Osmanlı savaş sanayisinde önemli bir yere sahip olan gemilerin inşası ve techizinde çavuşların önemli görevler üstlendiklerini görmekteyiz.

Dergah-ı Ali çavuşlarından Akhisar ve İznik'te gemi kerestesi hizmetinde olan Hacı Hasan Çavuş'a gönderilen 21 Ekim 1565 (27 Rebiyülevvel 973) tarihli hükümde;

³² *Başbakanlık Arşivi, Mühimme Defteri 22, hüküm 577, s. 292.*

(Bundan böyle Başbakanlık Arşivi BA kısaltmasıyla, Mühimme Defteri MD kısaltmasıyla, Hüküm h. kısaltmasıyla verilecektir).

³³ BA. MD. 10, h. 311, s. 204.

³⁴ *5 Numaralı Mühimme Defteri,(973/1565-1566), Özet-transkripsiyon, (Yayına hazırlayan:Hacı Osman Yıldırım, Vahdettin Atık, Murat Cebecioğlu, Uğurhan Demirbaş, Mustafa Karazeybek, Muhammed Safi, Mustafa Serin, Osman Uslu, Numan Yekeler, Zabit Yıldırım), Ankara, 1994, h. 1463, s. 236.*

³⁵ *5 Numaralı Mühimme Defteri, h. 1904, s. 306.*

³⁶ *6 Numaralı Mühimme Defteri, c. II, h. 1459, s. 357.*

Matbah-ı Amire'de oduna ihtiyaç olduğu belirtilmiş ve bu nedenle arabaların yalnız kereste taşıma işinde değil, aynı zamanda odun taşımak için de istihdam edilmesi istenmiştir³⁷.

Sinop kadısına gönderilen 9 Mart 1571 (12 Şevval 978) tarihli hükümde; Sinop'ta inşa olunan gemilerin her türlü ihtiyaçlarının giderilerek Derviş Çavuş nezaretinde İstanbul'a gönderilmesi istenmiştir³⁸. Yine Varna kadısına gönderilen 12 Nisan 1571 (17 Zilkade 978) tarihli hükümde; Varna'da inşası emrolunup henüz tamamlanmamış olan kadırgaların en kısa zamanda bitirilerek Mehmet Çavuş ile İstanbul'a gönderilmesi istenmiştir³⁹.

Dergah-ı Ali çavuşlarından olup Kemer'de hassa kadırgaları küreği kesilmesi hizmetine tayin olunan Yunus Çavuş'a gönderilen 4 Haziran 1571 (10 Muharrem 979) tarihli hükümde; Cezayir'e tabi Midye Sancağı Beyi Hacı Murat denetiminde bulunan kadırgalar için ihtiyaç duyulan küreğin Kemer'de hazır kesilmiş kürekten temin edilmesi ve ne kadar kürek verildiğinin merkeze bildirilmesi istenmiştir⁴⁰.

1.2.7. Demir Madenlerinin İşletilmesi ve Top Yuvarlağı Dökümü

Dönemin ağır silahı olarak nitelendirebileceğimiz toplar ve top mermisi olarak kullanılan güllerin üretimi bir çok cephede mücadele veren Osmanlı Devleti için hususi önem arz etmekteydi. Bu sebeple çavuşlar sıklıkla demir madenlerinde işlerin tatbiki ve takibiyle görevlendirilmekteydiler.

Bilecik madeni hizmetinde olan Carullah Çavuş'a gönderilen 14 Ağustos 1570 (12 Rebiyülevvel 978) tarihli hükümde; Bilecik madeninde çalışan piyadelerin altı ay hizmet edenlerine icazet verilip, geç gelenlerin Kasım'a kadar çalıştırılması ve bunlara on birer vakıyyelik gülle dökütülmesi istenmiştir⁴¹.

Dergah-ı Mualla çavuşlarından Bilecik madeni emini Mehmet Çavuş'a gönderilen 15 Temmuz 1577 (28 Rebiyülâhır 985) tarihli hükümde; Bilecik madeninde on bin adet meyane yuvarlak işlenmesi emredilip, işin ehemmiyetine binaen titizlikle üzerinde durulması istenmiştir⁴².

1.2.8. Güherçile Madenlerinin İşletilmesi ve Barut İmalatı

Barutun hammaddesi olarak kullanılan güherçile madenlerinin işletilmesinde ve elde edilen barutun sevkıyatında çavuşlar görevlendirilmekteydi.

Kayseri kadısına gönderilen 2 Nisan 1572 (18 Zilkade 979) tarihli hükümde;

³⁷ BA. MD. 5/1, h. 418, s. 171.

³⁸ 12 Numaralı Mühimme Defteri, c.I, h. 171, s. 127.

³⁹ 12 Numaralı Mühimme Defteri, c.I, h. 271, s. 186.

⁴⁰ BA. MD. 14, h. 41, s. 27.

⁴¹ BA. MD. 14, h. 471, s. 332.

⁴² BA. MD. 31, h. 61, s. 24.

güherçile nazırı Ali Çavuş'un göndermiş olduğu kazaya defterinde; güherçile ocaklarında kullanılan suyun birkaç çırnağ dükkanı tarafından kullanılması neticesinde kârhanenin zarar etmesine ilişkin husustan bahisle, şayet durum böyle ise zararın refine bakılması istenmiştir⁴³.

Malatya beyine ve kadısına gönderilen 27 Mayıs 1572 (14 Muharrem 980) tarihli hükümde; Malatya güherçile nazırı olan Ali Çavuş'un işlediği üç yüz dört batman güherçileyi Maraş mültezimi olan Hacı Veled'in zaptylediği bildirilmiş ya güherçilenin yada parasının Hacı Veled'den alınıp Ali Çavuş'a verilmesi istenmiştir⁴⁴.

Yine Varna kadısına gönderilen 9 Mart 1574 (16 Zilkade 981) tarihli hükümde; Belgrat dan gönderilecek barut ile Mustafa Çavuş'un Buğdan'dan getireceği barutu gemilere yükleyip İstanbul'a göndermesi istenmiştir⁴⁵.

1.2.9. İstanbul ve Ordu İçin Gerekli İaşenin Temini

İstanbul ve ordunun iaşesinin temininde çavuşların kullanıldığına dair pek çok hükme rastlamak mümkündür.

Zülkadriye ve Halep beylerbeyine gönderilen 17 Nisan 1570 (11 Zilkade 977) tarihli hükümde; Kıbrıs adasının fethi için çıkılacak seferde askerinin gıda ihtiyacının karşılanması için gönderilen Mirza Çavuş'a Zülkadriye ve Halep beylerbeyleri tarafından gereken yardımın yapılması istenmiştir⁴⁶.

Ayrıca *Telhisü'l- Beyan'da, Mühimmât-ı Sefer-i Hümayûn* başlığı altında bilgi verilirken, nüzül emini Kecdahân Ali Çavuş'un zahire satın alınması göreviyle Belgrat'a tayin olduğu belirtilmektedir⁴⁷.

Dergah-ı Mualla çavuşlarından Bostan Çavuş'a gönderilen 19 Ekim 1574 (3 Recep 982) tarihli hükümde; İstanbul'da buğday, arpa ve sair zahireye fazla ihtiyaç olduğundan Karasi Sancağının yalıya yakın kazalarından ihtiyaç fazlası zahirenin sahipleriyle birlikte İstanbul'a gönderilmesi ve kaçakçılık olmaması için gemiye yüklenen miktarın bildirilmesi istenmiştir⁴⁸.

Dergah-ı Mualla çavuşlarından Bostan Çavuş'a gönderilen 16 Kasım 1574 (1 Şaban 982) tarihli hükümde; İstanbul'da tuza çok ihtiyaç olduğundan yalılarda bulunan ve yalılara indirilmesi kolay olan tuzları sahipleriyle birlikte gemilerle İstanbul'a göndermesi istenmiştir⁴⁹.

Mevcut hükümlerden anlaşıldığına göre, gerek ordunun ve gerekse önemli bir

⁴³ BA. MD. 16, h. 243, s. 124.

⁴⁴ BA. MD. 19, h. 88, s. 37.

⁴⁵ BA. MD. 24, h. 4, s. 2.

⁴⁶ *12 Numaralı Mühimme Defteri*, c. I, h. 18, s. 16.

⁴⁷ H. Hüseyin Efendi; *Telhisü'l-Beyan*, s. 179.

⁴⁸ BA. MD. 26, h. 793, s. 276.

⁴⁹ BA. MD. 26, h. 910, s. 316.

nüfusu barındıran İstanbul'un iâşesinin temininde çavuşlar kullanılmakta idi. Hatta Bursa'da Harc-ı hassa Emini olan Dergah-ı Ali çavuşlarından Ali'ye gönderilen 25 Haziran 1571 (Safer 979) tarihli hükümde; Hassa-i hümayun için İstanbul'a alabalık göndermesi istenmiştir⁵⁰.

1.2.10. Celeb Yazma ve Bunların Kontrol Edilmesi

Osmanlı Devleti'nde büyük şehirlerin ve bilhassa İstanbul'un et ihtiyacını karşılamak hemen her dönemde büyük bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Zihne Kadısına gönderilen 14 Nisan 1565 (13 Ramazan 972) tarihli hükümde; Zihne kadısı ile Dergah-ı Mualla Çavuşu İvaz'ın Rumeli'nde sağ kolda bulunan kadınlıklardaki celeb taifesini yoklama ve yeni celeb yazma işi ile görevlendirildiği bildirilmiştir⁵¹.

Yine, Kırkkilise ve Zağraeskisi ve Yenice-i Kızılağaç kadılarına gönderilen 2 Mayıs 1565 (Gurre-i şevval 972) tarihli hükümde; bu kadılıklardan dışarıya koyun verilmeyip, İstanbul zahiresi için gönderilmesi ve bu iş için gönderilen Bali Çavuş yardım talep ettiğinde müsellemler verilmesi istenmiştir⁵².

1.2.11. İskelelerin Denetimi

Mehmet Çavuş'a gönderilen 18 Mayıs 1574 (26 Muharrem 982) tarihli hükümde; Tuna iskelesinde hizmete tayin olunan İvaz Çavuş'un görevinden alındığı bildirilmiş, o taraftan ümera ve askerler, Buğdan reayasından esir geçirecek olursa ellerinden alınıp yerlerine gönderilmesi ve esir geçirenlerin idam edilmesi istenmiştir⁵³.

Kefe beyine ve Dergah-ı Mualla çavuşlarından Kefe iskelesi nazırı Süleyman Çavuş'a gönderilen 3 Mayıs 1579 (6 Rebiyülevvel 987) tarihli hükümde; Kefe'de evvelden iki kalite mevcut olup etrafı muhafaza ettiği, zamanla kalitelerin eskimesiyle tersanenin dahi harap olduğu belirtilmiş ve tersanenin tamir edilip kalitelerin tekrar inşa edilmesi ve masrafın iskele nazırından alınması istenmiştir⁵⁴.

İvaz Çavuş'un Tuna iskelesindeki statüsünün ve görevinin ne olduğu açık değildir. Ancak Kefe iskelesinde iskele nazırı statüsüyle karşımız çıkan Süleyman Çavuş'un iskelenin denetiminden tamirine kadar hemen her alanda görevli olduğu anlaşılmaktadır.

1.2.12. Su Yollarının Denetimi ve Bakımı

Dergah-ı Ali çavuşlarından İsmail Çavuş'a gönderilen 12 Kasım 1582 (14 Şevval 990) tarihli hükümde kendisine *su yolu nazırı* sıfatıyla hitap edilmektedir. Hükümde; su yolları tamiri için lazım olan malzemenin gereği gibi korunamaması sebebiyle yalnız yağmumu, balmumu ve yılmumu için 6000 akçe masraf etmek gerektiğinden bahisle,

⁵⁰ 12 Numaralı Mühimme Defteri, c. I, h. 648, s. 398

⁵¹ 6 Numaralı Mühimme Defteri, c. II, h. 1018, s. 110.

⁵² 6 Numaralı Mühimme Defteri, c. II, h. 998, s. 99.

⁵³ BA. MD. 24, h. 647, s. 243.

⁵⁴ BA. MD. 36, h. 594, s. 225.

münasip bir yerde ambar bina ettirilmesi istenmiştir⁵⁵.

1.2.13. Vakıf ve Camilerde Üstlenilen Görevler

Dergah-ı Muallam Çavuşlarından Ahmet Çavuş'a gönderilen 25 Haziran 1577 (8 Rebiyülâhır 985) tarihli hükümde; Edirne Sultan Selim Camii mütevellisi Süleyman Bey'in vefat ettiği ve vasiyetinde belirtildiği gibi vakfın alacaklarının tahsil edilmesi istenmiştir⁵⁶.

Trablus Şam valisi ile kadısına ve defterdarına gönderilen 29 Mart 1585 (27 Rebiyülevvel 993) tarihli hükümde Dergah-ı Mualla Çavuşlarından olup, Kudüs'te Merhum Haseki Sultan Evkafı mütevellisi olan Ömer Çavuş'un Trablus Şam'a gönderildiği, adı geçen vakfın muhasebesinin yapılmasında ve bakayanın tahsilinde kendisine yardımcı olunması, şer-i şerife ve vakıf şartlarına aykırı hareket edilmesine engel olunup, vakıftan kimsenin zimmetine bir akçe dahi geçirmesine izin verilmemesi istenmiştir⁵⁷.

Dergah-ı Ali çavuşlarında Mustafa Çavuş'a gönderilen 19 Kasım 1582 (21 Şevval 990) tarihli hükümde; Manisa'da bulunan camii şerifin genişletilmesi ve bu iş için hükümde isimleri geçen kişilerin istihdam edilmesi istenmiştir⁵⁸.

Vakıfların mütevellilerinde çavuşların görev aldığı ve genellikle gelir ve giderlerin denetiminde etkin rol oynadıkları mevcut hükümlerden kolayca anlaşılmaktadır. Manisa'da bulunan camii şerifin genişletilmesi çalışmalarının Mustafa Çavuş'un sorumluluğunda yapılması bir anlamda para ile ilgili meselelerde merkezin çavuşlara azami derecede güvendiğini göstermektedir.

1.2.14. Gümrüklerde Üstlenilen Görevler

MAD 309 numaralı defterden edindiğimiz bilgilere göre, 31 Ocak 1587 (2 Rebiyülevvel 996) Tarihinde Osman Çavuş Bursa'nın ihracat ve harc-ı hassa eminliği görevini yürütmekteydi⁵⁹.

MAD 451 numaralı defterde ise 28 Şubat 1594 (18 Cemaziyelâhır 1003) tarihinde İstanbul, Galata ve civarındaki gümrük mukataalarının, Mültezim emini olan Dergah-ı Ali'den Hasan Çavuş ve arkadaşları tarafından idare olunduğu kayıtlıdır⁶⁰.

Gümrüklerde emin sıfatıyla karşımıza çıkan çavuşlar zaman zaman ülkeye giren gemileri denetlemekle de görevlendirilmişlerdir. Dergah-ı Ali çavuşlarından İskender Çavuş'a gönderilen 21 Ağustos 1559 (7 Zilkade 966) tarihli hükümde kendisinden

⁵⁵ BA. MD. 48.h. 542, s. 193.

⁵⁶ BA. MD. 30, h. 712, 309.

⁵⁷ BA. MD. 55, h. 410, 227.

⁵⁸ BA. MD. 48, h. 406, 147.

⁵⁹ BA. Maliyeden Müdevver Defter, 309, s. 2,5.

⁶⁰ BA. Maliyeden Müdevver Defter, 451, s. 2.

Gelibolu Boğazında oturup gelip geçen gemileri yoklaması istenmiştir⁶¹.

1.2.15. Muhtesiplik

Dergah-ı Muallam çavuşlarından Mehmet Çavuş'a gönderilen 13 Şubat 1586 (5 Rebiyülevvel 995) tarihli hükümde kendisine İstanbul muhtesibi sıfatıyla hitap edilmektedir. Hükümde evvelden Üsküdar'dan işleyen kayıklarda yarımşar akçe alınırken şimdi ikişer üçer akçe alındığı belirtilmiş ve yine eskisi gibi yarımşar akçe alınması istenmiştir⁶².

1.2.16. Tuna Kaptanlığı

Dergah-ı Ali çavuşlarından Abdulgani Çavuş'a gönderilen 2 Kasım 1592 (25 Muharrem 1001) tarihli hükümde kendisine Tuna Kaptanı sıfatıyla hitap edilmektedir.

Abdulgani Çavuş mahiyetine verilen Tatar taifesinin firar ettiğini merkeze bildirmiş ve buna mukabil kendisinden firar edenlerin bedellerini nakit olarak alıp mahiyetinde hizmet eden garip yiğitlere vermesi istenmiştir⁶³.

1.2.17. Divandan Çıkan Hükümlerin İlgili Kişilere Ulaştırılması

Ferhad Paşa Erzurum şehrinde ordusuyla konakladığı zaman, Südde-i Saadet çavuşlarından Süleyman Çavuş kendisine ahkâm-ı şerife ile mektuplar getirerek hesapta olmayan yeni gelişmeleri bildirmiştir⁶⁴.

Mühimme Defterlerinde yer alan hükümlerin çok önemli bir bölümünün çavuşlar aracılığıyla muhataplarına ulaştırılmaktaydı.

6 Numaralı mühimme Defterinde kayıtlı 860 numaralı hüküm Anadolu beğlerbeyine ulaştırılmak üzere çavuşbaşına verilmiştir⁶⁵.

7 Numaralı Mühimme Defterinde kayıtlı 394 numaralı hüküm Sağ-garip Yiğitleri Ağası Hasan'a ulaştırılmak üzere Kapı çavuşlarından Ahmet'e verilmiştir⁶⁶.

6 Numaralı Mühimme Defterinde kayıtlı 961 numaralı hüküm Topçubaşına ulaştırılmak üzere Topçular çavuşuna verilmiştir⁶⁷.

7 Numaralı Mühimme Defterinde kayıtlı 754 numaralı hüküm Anadolu beğlerbeyine ulaştırılmak üzere arz getirdiği belirtilen Mehmet Çavuşa verilmiştir⁶⁸. Mehmet Çavuş, muhtemelen sancak divanlarında görev yapan çavuşlardan birisi olsa gerekir.

⁶¹ 3 Numaralı Mühimme Defteri, h. 223, s. 104.

⁶² BA. MD. 62, h. 34, s. 11.

⁶³ BA. MD. 70, h. 209, s. 110.

⁶⁴ Selânikî Mustafa Efendi; *Tarih-i Selânikî*, c. I, s. 209-210.

⁶⁵ 6 Numaralı Mühimme Defteri, c. II, h. 860. s. 30.

⁶⁶ 7 Numaralı Mühimme Defteri, , (975-976/1567-1569), Özet-Transkripsiyon-İndeks, (Yayına Hazırlayanlar:Hacı Osman Yıldırım, Vahdettin Atik, Dr. Murat Cebecioğlu, Hasan Çağlar, Mustafa Serin, Osman Uslu, Fuat Yavuz, Numan Yekeler), c. I, Ankara, 1998 h. 394, s. 197.

⁶⁷ 6 Numaralı Mühimme Defteri, c. II, h. 961, s. 79.

⁶⁸ 7 Numaralı Mühimme Defteri, c. I, h. 754, s. 366.

Bu örneklerin yanı sıra hiçbir sıfat belirtilmeden “*Mehmet Çavuş’a verildi*”, “*Abbas Çavuş’a verildi*”, “*Cafer Çavuş’a verildi*”⁶⁹ ifadeleriyle muhataplarına gönderilen sayısız hükümler bulunmaktadır.

Hükümleri taşıyan çavuşların götördükleri hükümlerin önemi ve niteliğiyle çavuşların dereceleri arasında bir ilişki olduğu düşünülebilir. Çok açık olmamakla beraber önem arz eden hükümlerin Başçavuş aracılığıyla, diğer hükümlerin ise çavuşların sorumluluk alanlarına göre tasnif edilerek muhataplarına ulaştırıldıkları söylenebilir.

1.3. Divan-ı Hümayûn Çavuşlarının Sayıları ve Ücretleri

1.3.1. Sayıları

Divan çavuşları on beş bölüğe ayrılmışlardı. Mevcutları zaman zaman değişmiş ve artmıştır. Fatih’in İstanbul’u fethettiği dönemde sayıları 200 iken, 16. Asrın ortalarında 300 ve aynı asrın sonlarında 324 e ulaşmıştır⁷⁰. II. Bayezid dönemi (1481-1512) için ise bunların sayıları 100 olarak verilmektedir⁷¹. 1580 yılında III. Murat’a sunulan *Hürzü’l-Mülük* isimli eserde yer alan bilgilere göre, çavuşların sayısı 300’dür. Her hangi bir çavuş ölmeden yerine başkasının yazılmaması ısrarla istenerek 300 sayısı korunmaya çalışılmıştır. Yine aynı eserde çavuş adayı olan çavuş oğullarının sayısı 40-50 nefer olarak verilmiştir⁷².

Koçibey’in verdiği bilgilere göre 16. asrın ortalarına doğru bu sayı 500-600’ü bulmuştur⁷³. Ancak bu rakamın yüksekliği 16. Yüzyılın ortalarına ilişkin verilen diğer rakamlarla çelişki arz etmektedir.

1600-1676 yılları arasında yaşamış olan *Hezarfen Hüseyin Efendinin, Telhisü’l-Beyan* isimli eserine yer alan bilgiye göre ise, Dergah-ı Ali çavuşlarının sayısı 693 neferdir⁷⁴.

Fatih’in İstanbul’u fethinden itibaren çavuşların sayılarında sürekli artış görülmesine karşın II. Bayezid dönemine ilişkin verilen rakamın düşük olması dikkat çekicidir.

1.3.2. Ücretleri

Daha önce üzerinde geniş olarak durduğumuz gibi, merkezde, Divan-ı Hümayûn’da görev yapan çavuşlar ulufeliydiler. Bunların tecrübelilerinden olan ve *gedikli çavuşlar* olarak isimlendirilenleri ise taşraya önemli görevlerle gönderilirler ve

⁶⁹ 7 Numaralı Mühimme Defteri, c. I, h. 74, s. 34-35.

⁷⁰ İ.H. Uzunçarşılı; *Saray Teşkilatı*, s. 411.

⁷¹ M.F. Köprülü; “Çavuş Mad”, s. 367.

⁷² Yaşar Yücel; *Osmanlı Devlet Teşkilatına Dair Kaynaklar Kitab-ı Mustetab, Kitab-ı Mesâlih’l Müslimin, Hürzü’l-Mülük*, Ankara, 1989, s. 187.

⁷³ *Koçi Bey Risalesi*, (Sadeleşiren: Zuhuri Danışman), Ankara, 1985, s. 122.

⁷⁴ H.Hüseyin Efendi; *Telhisü’l-Beyan*, s. 93.

hizmetlerine mukabil tımar veya zeamet tasarruf ederlerdi.

Ulufeli çavuşların aldıkları paraya ilişkin elimizde pek fazla bilgi bulunmamaktadır. Çavuşların amiri mahiyetinde bulunan çavuşbaşı 60 akçe ulufe almaktadır⁷⁵. Buna göre diğer çavuşların gelirlerinin daha az olduğu düşünülebilir.

Koçi Bey Risalesi'nde yer alan bilgilere göre; bostancı kullarından emektarlık ile çavuş olanlar durumlarına göre 20, 40 ve 60 akçe ulufe almaktadırlar⁷⁶. Fatih döneminde 60 akçe ulufesi olan çavuşbaşının geliri muhtemelen Koçi Bey'in yaşamış olduğu dönem olan XVI. asrın ortalarına doğru artış göstermiştir.

Taşrada görev yapan gedikli çavuşlar hizmetlerine mukabil serbest tımar tasarruf ederlerdi⁷⁷. Bunların ihtiyarlarının zeametleri 35-40 bin akçe iken diğerlerinin zeametleri ise 20, 25 ve 30 bin akçe idi⁷⁸.

1550 yılında Halep'te görev yapan Dergah-ı Ali çavuşu Nasuh 25.600 akçe zeamet tasarruf etmektedir⁷⁹. Halep'te rastladığımız bu uygulama yukarıda verilen bilgileri doğrular mahiyettedir.

Tımar ve zeamet tasarruf eden çavuşlardan biri vefat ederse büyük oğluna en çok 6.000 daha küçüğüne 5.000 ve ondan sonra gelene 4.000 akçe yıllık gelirli tımarlar verilirdi⁸⁰.

2. KAPIKULU OCAKLARINDA GÖREVLİ ÇAVUŞLAR

Osmanlı Devleti'nde Divan-ı Hümayûn çavuşlarından başka, başta Yeniçeri Ocağı olmak üzere öteki Kapıkulu Ocakları'nda da çeşitli rütbelerde çavuşlar bulunmaktaydı. Aynı şekilde *altı bölük* de denilen Kapıkulu süvarileri bölüklerinin her birinde *çavuşbaşı* adı altında zabitler bulunurdu⁸¹.

Mevcut bilgilerimiz daha çok yeniçeri ocağında görevli çavuşlarla ilgilidir. Diğer Kapıkulu ocaklarında görevli çavuşlar hakkında sahip olduğumuz bilgiler ise yok denilecek kadar azdır. Ancak Yeniçeri Ocağı'nda vazifeli çavuşların idari yapılanmaları ve görevlerini incelediğimizde, diğer Kapıkulu ocaklarında görevli çavuşlar hakkında da en azından bir fikir edinmemiz mümkün olacaktır.

⁷⁵ A. Akgündüz; *Osmanlı Kanunnameleri*, c. I, s. 330.

⁷⁶ *Koçi Bey Risalesi*, s. 122.

⁷⁷ A. Akgündüz; *Osmanlı Kanunnameleri*, c. I, s. 323.

⁷⁸ A. Akgündüz; *Osmanlı Kanunnameleri*, c. VIII, İstanbul, 1994, s. 47.

⁷⁹ Enver Çakar; *XVI. Yüzyılda Halep Sancağı (1516-1566)*, (Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi) Elazığ, 1998, s. 85.

⁸⁰ *Sofyalı Ali Çavuş Kanunnamesi* (Hazırlayan: Mithat Sertoğlu), İstanbul, 1992, s. 98.

⁸¹ O. Fuat Köprülü; "Çavuş", *D.İ.A.*, c. VIII, İstanbul, 1993, s. 232; Midhat Sertoğlu; *Osmanlı Tarih Lügati*, İstanbul, 1986, s.71

2.1. Yeniçeri Ocağında Görevli Çavuşlar

2.1.2. İdari Yapılanmaları ve Görevleri

Yeniçeri Ocağı'nın en kıdemli çavuşu diğer çavuşların da amiri mahiyetinde olan başçavuştur ki, *çavuş-ı büzürk* veya *serçavuş* olarak da isimlendirilirdi⁸².Yeniçeri Ocağı'ndaki sıralamada çavuşbaşı, çeşitli bölük ağalarından sonra ve kapıcılar kethüdasından önce gelirdi⁸³.

Yine yeniçeri ocağında görevli olan *orta çavuş (çavuş-ı miyane)* ve *küçük çavuş*, başçavuşun hizmetinde namzetleriyle birlikte bulunurdu⁸⁴.

Ayrıca yeniçeriler arasında başçavuşun mahiyeti olarak en kıdemli yeniçeriler arasından seçilmiş 130 kadar küçük emir zabiti vardı ki bunlara *kul çavuşu* denirdi⁸⁵.

Çavuşlar Ağa kapısında bulunup yeniçeri ağasına hizmet eden *seraser* veya *ağa gediklileri* olarak isimlendirilen bir sınıf Fatih Mehmet zamanında teşkil edilmiştir⁸⁶.

Seraser kuşaklıların tecrübelileri, *bölükbaşı* ve *âriyet çavuşu* yani çavuş yardımcısı olabilirdi⁸⁷. Âriyeti çavuşları, küçük çavuş; küçük çavuşlar, orta çavuş ve orta çavuşlar, baş çavuş olabilirdi⁸⁸. Başçavuş azlolunursa *deveci ortası* kumandanı ve terfi ederse *haseki* olurdu⁸⁹.

Yukarıda zikrettiğimiz çavuşları görevleri itibariyle birbirinden ayrı düşünmemiz mümkün değildir. Daha ziyade başçavuşun maiyetinde görev yapan ve ona yardımcı olan orta çavuş ve küçük çavuşun görevlerini büyük oranda başçavuşun görevleri kapsamında ele alma zorunluluğu vardır.

Başçavuş, ağa bölüklerinden beşinci bölüğün kumandanı ve bütün ocağın Başçavuşu idi. Ağa bölüklerinin ihdasından sonra çavuşluk sekbanlar çavuşundan alınarak, Ağa bölümünde ihdas edilen başçavuşa verildi ve beşinci ağa bölümü ona *oda* tayin edildi.

Yeniçeri Ocağı'nın kethüda beyden sonra en nüfuslu ağası başçavuştu. Davacı olan kişileri başçavuş ve kethüda bey dinler orada gereği yapılabilecekse yapılır, yapılamayacaksa şer'e havale edilirdi. Kethüda bey olmadığı zaman yerine başçavuş vekalet ederdi⁹⁰.

⁸² M.F. Köprülü; "Çavuş", s. 367.

M. Zeki Pakalın; *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri*, s. 338,339.

⁸³ H.Hüseyin Efendi; *Telhisü'l-Beyân*, s. 259.

⁸⁴ M.F. Köprülü; "Çavuş", s. 367.

⁸⁵ İ. Hakkı Uzunçarşılı; *Kapıkulu Ocakları*, c. I, Ankara, 1988, s. 207.

⁸⁶ *Aynı eser*; s. 407.

⁸⁷ A. Akgündüz; *Osmanlı Kanunnâmeleri*, c. I, Ankara 1988, s. 207.

⁸⁸ *Aynı eser*; s. 265.

⁸⁹ H. Hüseyin Efendi; *Telhisü'l-Beyân*, s. 146.

⁹⁰ A. Akgündüz; *Osmanlı Kanunnameleri*, c. IX, s. 177.

Ağa kapısında ağa divanı başlamadan evvel muayyen duayı bu yapardı.

Başçavuş yanında oda neferlerinden orta çavuş ile küçük çavuş bulunduğu halde her Çarşamba günü yeniçeri odalarının mumlarının tevzii buna aitti.

Yeniçeri ağası tarafından ocağa verilecek emirler orta camide bunun vasıtasıyla ocak halkına tebliğ edilirdi⁹¹.

Başçavuş, yeniçeriler talimhanede atış yapacakları vakit başına selimi denilen serpuşu giyerek bunlarla beraber bulunurdu⁹². Ulufe tevziinde başçavuş eteğini sallayarak yeniçerileri maaş keselerini kapmaya davet ederdi.

Padişahın veya vezir-i azam ile yeniçeri ağasının sefere gittikleri zaman ocağın alay tertibi ve resmi geçitlerde alayın idare ve sevki başçavuş ve orta çavuş, küçük çavuş ve baş yazıcının vazifeleri arasındaydı. Başçavuş mahiyetinde görevli kul çavuşları muharebe zamanlarında kumandanın emirlerini askeri reayaya tebliğe memur idiler, barış zamanında da hükümetin emirlerini yeniçerilere tebliğ ederlerdi⁹³. Sefer zamanı alayları ağırlıklardan belli uzaklıkta tutarak zarar görmelerini engellemek yine çavuşların görevleri arasındaydı⁹⁴.

Başçavuşun bir nevi karakol hizmeti olarak tanımlayabileceğimiz kolluk görevi alma ve adamları yardımıyla bu görevi ifa etme hakkı vardı. Kolluk görevi merkezde olabileceği gibi taşrada da olabilirdi⁹⁵.

Çavuşlar kol gezerlerdi. Bu esnada padişah saraylarında ve at gemisinde hizmette olmayanları tutar ve ulufeli olup hizmette olanlardan kavga edenleri döverdi⁹⁶.

2.1.3. Sayıları ve Ücretleri

Ağa bölükleri ilk kurulduğunda, başçavuşun yevmiyesi 10 akçe idi. Sonradan artarak 13 akçe ve daha sonra yayabaşılar gibi 20-21 akçe olmuştu⁹⁷. Başçavuşun dışında kalan orta çavuş, küçük çavuş ve ariyeti çavuşlarının ulufeleri III. Murat zamanında aynı idi. Yani 5 akçeden ibaretti.

Ayrıca gelenek olduğu üzere, bir bölükbaşı subaşı olduğunda ise başçavuş 60 akçe, orta çavuş 50 akçe ve küçük çavuş 40 akçe alırdı⁹⁸.

⁹¹ İ.H. Uzunçarşılı; *Kapıkulu Ocakları*, c. I, s. 206.

⁹² A. Akgündüz; *Osmanlı Kanunnameleri*, c. IX, s. 266.

⁹³ İ.H. Uzunçarşılı; *Kapıkulu Ocakları*, c. I, s.206,207.

⁹⁴ Peçevi İbrahim Efendi; *Peçevi Tarihi*, (Hazırlayan: Bekir Sıtkı Baykal), c. I, Ankara 1992, s. 71; Mohaç Seferi esnasında alayları ağırlıklardan uzak tutmak suretiyle ağırlıkların korunması görevi bizzat padişah tarafından çavuşlara verilmiştir.

⁹⁵ A. Akgündüz; *Osmanlı Kanunnameleri*, c. IX, s.186,187.

⁹⁶ *Aynı eser*, s.149.

⁹⁷ *Aynı eser*, s. 206.

⁹⁸ A. Akgündüz; *Osmanlı Kanunnameleri*, c. VIII, s. 142.

2.1.4. Kıyafetleri

Küçük çavuş ve orta çavuş kırmızı dolama seraser kuşak ve günlüksüz üsküf giyerler ve piyade olarak divana giderlerdi.

Başçavuş başına yalnızca turna telleri giyer ve divana at ile giderdi. Önemli divan toplantılarına kemha üst giyer, diğer divanlarda ise çuka örf, yenlü ve kürk kablu ferace giyerdi⁹⁹.

2.2. Diğer Kapıkulu Ocaklarında Görevli Çavuşlar

Acemi Ocağı'nda kethüdadan sonra acemilerin büyük zabitleri çavuştur. Sırasıyla daha sonra aşçıbaşı ve ariyeti çavuşu yani çavuş vekili gelirdi. Aşçıbaşı terfi ederse çavuş ve çavuş terfi ederse acemi oğlan kethüdası olurdu; kethüda ile çavuş ve aşçıbaşı kol gezerler ve hizmetteki efradı sürekli olarak kontrol ederlerdi. Gerek kethüda gerek çavuş ile aşçıbaşı başlarına yünlüksüz yani önünde boru gibi tüylük olmayan üflüksüz yeniçeri keçesi giyerlerdi¹⁰⁰.

Kapıkulu süvari bölüklerinin her birinde çavuşbaşı adı altında zabitler bulunurdu. Savaş sırasında askerin gerilemesine veya kaçmalarına engel olmak için ordu etrafında elleri topuzlu bir çok süvari çavuş görev yapardı¹⁰¹. Ayrıca Kapıkulu süvarileri bir harp durumunda ordunun hareketinden epey müddet evvel vilayet ve kazalarda süvarilerin getirilmesi için bölük ağalarına emir verilir ve onlarda kasaba ve kazalardaki bölük halkını davet etmek üzere her tarafa çavuşlar gönderirlerdi¹⁰².

Her ne kadar kapıkulu ocakları içinde yer almasa da kalyon çavuşları olarak isimlendirilen çavuşlar adından da anlaşılacağı üzere kalyonlarda görev yapmaktaydı. Kalyon başçavuşu kalyonların zapt ve raptı ile meşgul olup, mahiyetinde altı kalyon çavuşu vardı. Ve bu çavuşların üçü geminin kış tarafında ve diğer üçü de geminin başında nöbet beklerler ve ellerindeki bastonlarla manevralara nezaret ederlerdi¹⁰³.

3. EYALET VE SANCAK ÇAVUŞLARI

Son yıllarda yapılan çalışmalar göstermiştir ki Osmanlı devlet teşkilatının bir benzeri daha küçük şekliyle eyalet ve sancaklarda da bulunmaktaydı. İnceleme konumuz olan çavuşluk müessesesini de bu genel durum çerçevesinde ele aldığımızda eyalet ve sancaklarda görevli olan çavuşları daha iyi tahlil etmemiz mümkün olacaktır.

Evliya Çelebi'nin zikrettiği *Kanunname-i Âyin-i Kâvaid-i Tertib-i Sultan Süleymani*'den hangi eyaletlerde çavuşluk müessesesinin var olduğunu öğrenmekteyiz.

⁹⁹ H. Hüseyin Efendi; *Telhisü'l-Beyan*, s. 146.

¹⁰⁰ İ.H. Uzunçarşılı; *Kapıkulu Ocakları*, c. I, s. 45.

¹⁰¹ O.F. Köprülü; "Çavuş", *DİA*, c. VIII, s. 237.

¹⁰² İ. H. Uzunçarşılı; *Kapıkulu Ocakları*, c. II, s. 180.

¹⁰³ İ. H. Uzunçarşılı; *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, Ankara, 1988, s. 478.

Bun göre: Karaman, Eğri, Uyvar, Basra ve Erzurum eyaletlerinde yalnızca çavuşlar kethüdası bulunmaktaydı; Rumeli, Anadolu, Sivas, Bosna, Budin, Kanije, Tımeşvar, Varat, Girit, Kıbrıs, Trablus, Halep, Kapudan Paşa eyaletlerinde, hem çavuşlar kethüdası hem de çavuşlar emini birlikte bulunmaktaydı; Van eyaletinde ise çavuşlar kethüdası ve çavuşlar emininin yanı sıra çavuşlar katibi de görev yapmaktaydı¹⁰⁴.

Yukarıda zikredilen çavuşlar divan çavuşlarıdır; tıpkı merkezde olduğu gibi bunların mahiyetindeki çavuşların tecrübelileri paşa sarayında görev yapıyor olsa gerektir. Ayrıca askeri zümreler içinde görev yapan çavuşlarda vardı ki bunlar genellikle kalelerde istihdam edilirdiler.

Kanuni Sultan Süleyman'ın ilk dönemlerinde hazırlandığı tahmin edilen *Tımar Resimleri Kanunnamesi*'nde belirtildiğine göre, eyaletlerde görev yapan çavuşların sayısı 60 ile sınırlandırılmıştır¹⁰⁵. Bu altmış çavuşun ne kadarının divan ve sarayda ve ne kadarının askeri zümreler içinde istihdam edilmesi gerektiğine dair elimizde herhangi bir kayıt yoktur. Ancak XV ve XVI. Yüzyıllarda Van isimli eserinde Orhan Kılıç; Van sancağında görev yapan çavuşların hepsinin divanda istihdam edilmediği, ancak küçük bir kısmının burada görev yaptığını belirtmiştir¹⁰⁶.

Van'ın Osmanlı İran mücadelelerinde stratejik bir konuma sahip olmasından dolayı burada ciddi bir askeri gücün bulundurulması ve buna bağlı olarak bu askeri zümre içerisinde yer alan çavuşların sayısının çok olması beklenen bir durum olsa gerektir. Ancak diğer eyalet ve sancakların bu durumun izahatına ilişkin elimizde herhangi bir bilgi yoktur.

3.1. Atamaları ve Azilleri

931/1524-1525 Mısır Kanunnamesi'nde Kahire Divanı'nda görev yapan çavuşlardan bahsedilmektedir. Çavuşluğa atanacak kişi beylerbeyinin gönüllü taifesinden veya atlı tüfenkçi taifesinden güvenilir ve doğru olanlardan seçilip deftere kaydedildikten sonra merkeze bildirilirdi. Bir suç işlendiğinde suçun çeşidine göre bunlar beylerbeyi tarafından ya azledilir ya da idam edilirdi. Bu durum daha sonra merkeze bildirilirdi. Bir hizmetle görevlendirilen çavuşların 10 eşrefi den fazla ücret almamaları istenmiş, aksi taktirde azlolunacakları belirtilmiştir¹⁰⁷. Bu görevden kasıt merkezde rastladığımız kulluk görevine benzer bir görev olsa gerekir.

Van sancağında da buna benzer bir durum vardır: Çavuşların ataması Van beylerbeyinin arzı üzerine padişahın beratıyla olurdu. Görevden ayrılması ise; ölüm,

¹⁰⁴ A. Akgündüz; *Osmanlı Kanunnameleri*, c. IX, s. 534-541.

¹⁰⁵ A. Akgündüz; *Osmanlı Kanunnameleri*, c. IV, İstanbul, 1992, s. 588.

¹⁰⁶ Orhan Kılıç; *XV ve XVI. Yüzyıllarda Van (1548-1648)*, Van, 1997, s. 167.

¹⁰⁷ A. Akgündüz; *Osmanlı Kanunnameleri*, c. VI, s. 109.

feragat veya uygunsuz davranışlar neticesinde azledilmeleri ile gerçekleşirdi. Ayrıca, özellikle Van eyaletinin kuruluş yıllarında diğer eyaletlerden de Van'a istihdam için çavuşlar gönderildiği olurdu¹⁰⁸.

Mısır ve Van gibi birbirine uzak iki coğrafyada çavuşların benzer şekilde göreve atanmaları ve azledilmeleri bu durumun hemen bütün Osmanlı coğrafyasında aynen uygulandığı şeklinde bir görüşü kuvvetlendirmektedir.

3.2. Görevleri

Eyalet ve sancak divanlarında görevli çavuşlar görev ve sorumlulukları bakımından Divan-ı Hümayûnda bulunan çavuşlarla önemli benzerlikler göstermektedir. Daha önce bahsettiğimiz Evliya Çelebi'nin zikrettiği kanunnamede eyalet ve sancaklarda görev yapan çavuşlar kethüdası, çavuşlar emini ve çavuşlar katibinin yanı sıra Mühimme Defterlerinde yer alan hükümlerden baş çavuşunda görev yaptığını anlıyoruz¹⁰⁹.

Çavuşların idari amirlerinin görevlerine ilişkin elimizde pek fazla bilgi yoktur. Ancak merkezde de rastladığımız başçavuş ve çavuşlar katibinin vazifelerinin benzer şekillerde yerine getirildiğini düşünebiliriz. Çavuşlar kethüdası ve çavuşlar eminine merkezde rastlanmamaktadır. Çavuşlar kethüdası çavuşların özlük işlerine bakan ve onların sorunlarıyla meşgul olan görevliydi¹¹⁰. Ayrıca çavuşlar kethüdası sancak divanlarında teşrifatçılık görevini de yürütmekteydi. Diyarbakır Beylerbeyine gönderilen 29 Eylül 1568 (7 Rebiyülâhır 976) hükümde; Diyarbakır'da divan kurulduğu gün çavuşlar kethüdasının bütün çavuşlarla önceden gelerek adet olduğu üzere ümera, defter kethüdası ve alaybeyini karşılaması istenmiştir¹¹¹.

Osmanlı'da eminlerin vazifelerinin maliyeti genel olarak tetkik edildiğinde çavuşlar emininin çavuşlar kethüdasına daha ziyade divan dışı işlerde yardım eden bir görevli olduğu tahmin edilebilir.

Eyalet ve Sancak divanlarında görev yapan çavuşların taşrada görev yapan Gedikli çavuşlarınkine benzer görevler üstlendiklerine de şahit olmaktadır: Halep beğlerbeğisine gönderilen 14 Ağustos 1564 (6 Muharremül-haram 972) tarihli hükümde; Halep hazinesinden, Şehrizol Kalesinin bazı ihtiyaçları için Şehrizol çavuşlarından Ramazan ile gönderilen paranın salimen Diyarbekir'e ulaştırılması istenmiştir¹¹².

¹⁰⁸ O Kılıç; *Van*, s. 165,166.

¹⁰⁹ *6 Numaralı Mühimme Defteri*, c. I, s. 286.

¹¹⁰ Enver Çakar; *XVI. Yüzyıl da Halep Sancağı* (1516-1566), (Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi), Elazığ, 1998, s. 85.

¹¹¹ *7 Numaralı Mühimme Defteri*, (975-976/1567-1569), Özet-Transkripsiyon-İndeks, (Yayına Hazırlayanlar:Hacı Osman Yıldırım, Vahdettin Atik, Dr. Murat Cebecioğlu, Hasan Çağlar, Mustafa Serin, Osman Uslu, Fuat Yavuz, Numan Yekeler), c.III, Ankara, 1999, h. 2171, s. 99.

¹¹² *6 Numaralı Mühimme Defteri*, c. I, h. 12, s. 8.

Ağrıboz, Atina ve İstefe kadılarına gönderilen 10 Ocak 1560 (10 Cemaziyelâhır 967) tarihli hükümde; Yelken bezi temini için Cezayir çavuşlarından Ferruh Çavuş ile gönderilen akçelere mukabil gerekli yelken bezlerinin Ferruh Çavuş'un vefatı nedeniyle hazırlanamadığı, bu husus için Cezayir çavuşlarından Atinalı Hüseyin Çavuş'un görevlendirildiği bildirilmiştir¹¹³. Van çavuşlarının görevlerine ilişkin verilen bilgiler örnek olarak seçtiğimiz mühimme kayıtlarında yer alan bilgilerle paralellik arz etmektedir.

Van çavuşlarının görevleri; tezkere getirmek, İstanbul, Diyarbakır ve Harput'tan Van kullarının mevacibini teslim almak, Van divanına halkın mevzuatını bildirmek veya dilekçelerini takdim etmek ve dava için girip çıkanlara mübaşirlik yapmak şeklinde özetlenebilir¹¹⁴.

3.3. Sayıları ve ücretleri

Kanuni Sultan Süleyman'ın ilk dönemlerinde hazırlandığı tahmin edilen *Tımar Resimleri Kanunnamesi'nde* eyaletlerde görev yapan çavuşların sayısının 100'ü aştığı belirtilmiş ve bu sayının 60 ile sınırlandırılması istenmiştir¹¹⁵. Ancak bu rakam eyalet divanında görev yapan çavuşlarla ilgili olsa gerekir çünkü Van kalesinde 19 Şubat 1554 tarihinden önce 50 nefer çavuş bulunmaktaydı. Ancak bu çavuşların tezkere getirmeye ve sair mühimmata yeterli olmaması sebebiyle, Van beylerbeyi tarafından 30 nefer daha lazım olduğu bildirilmiş, bu isteğe binaen Van'a 20 nefer çavuş daha yazılmış ve Van çavuşlarının sayısı 70 nefere ulaşmıştır. 1548-1648 tarihleri arasında çavuş sayısı istikrarlı bir artışla 50- 87 arasında değişmiştir¹¹⁶.

Erzurum vilayetinde 1553-1554 (961-962) yıllarında *defterli çavuş* olarak nitelendirilen 60 nefer çavuş görev yapmaktaydı. Ancak bu miktar, Erzurum vilayetinin işlerini görmek için yeterli olmadığından, bu sayının 100'e çıkarılması istenmiş ve gönderilen 15 Nisan 1560 tarihli hükümle Erzurum vilayetinde görev yapan çavuşların sayısı 70 nefere yükseltilmiştir¹¹⁷.

Halep sancağında görev yapan çavuşların sayısı Van ve Erzurum'dakine oranla bir hayli azdır. Verilen rakamların farklı yıllara ait olması bunun sebebi olsa gerekir. Çünkü çavuşların sayısında yıllara göre sürekli bir artış gözlenmektedir; Halep sancağının 1524-1530 yılları arasındaki tımarlarını gösteren icmal defterinde tımar tasarruf eden çavuş sayısı 8'dir. 1536 yılına gelindiğinde bu sayı yine aynıdır. 1530 yılı tımar-icmal

¹¹³ 3 Numaralı Mühimme Defteri, h. 842, s. 382.

¹¹⁴ Orhan Kılıç; *Van*, s. 166.

¹¹⁵ A. Akgündüz; *Osmanlı Kanunnameleri*, c. IV, s. 588.

¹¹⁶ Orhan Kılıç; *Van*, s. 325-26.

¹¹⁷ Dündar Aydın; *Erzurum Beylerbeyliği ve Teşkilatı Gelişme Devri (1535-1536)*, Ankara, 1998, s. 198-199.

defterinde ise Halep sancağındaki çavuş sayısı 24 olmuştur ki¹¹⁸bu da görüşümüzü destekler mahiyettedir.

924/1518 tarihli Karaman Eyaleti Kanunnamesi'nde beylerbeyinin muayyen olan çavuşlarının tımarlarının serbest olduğu ancak beylerbeyi serbest tımara mutasarrıf olmayan bir sipahiye çavuşluk verse bu çavuşun tımarının serbest olamayacağı ifadesi yer almaktadır¹¹⁹. Bu kanunnamede belirtildiği gibi eyalet ve sancaklarda görev yapan çavuşların tamamının tımar tasarruf ettiklerini söylemek mümkün olmamaktadır. Mesela; 26 Mart 1553 tarihinde Van çavuşlarından Hacı Çavuş'un 15 akçe ulufesinin olduğu görülmektedir¹²⁰.

Çavuşlar gerek zeamet ve gerekse ulufe gelirlerinin yanı sıra bazı vergilerden de pay alıyorlardı. Daha önce de bahsetmiş olduğumuz Tımar Resimleri Kanunnamesi'nde beylerbeyi tarafından tevcih edilen tımarlardan çavuşların resmi tezkere adı altında % 0.60 oranında pay aldıkları görülmektedir¹²¹.

Halep ve Musul'da görevli çavuşların sayıları ve ücretlerine ilişkin de elimizde bazı bilgiler mevcuttur.

Halep sancağının 1524-1530 yılları arasında tımarlarını gösteren icmal defterinde, 3350-5999 akçe arasında tımar tasarruf eden toplam 8 çavuş vardır. 1536 yılı icmal defterinde ise tımarları 3000 akçe ile 9262 akçe arasında değişen 8 çavuşun ismi geçmektedir. 1550 yılı tımar-icmal defterlerinde Halep sancağındaki çavuş sayısında önemli derecede bir artış meydana geldiği gözlenmektedir. Bu dönemdeki çavuşların sayısı 24 olup, tımarları 2700-7400 akçe arasında değişmektedir¹²².

Erzurum çavuşlarının tamamı tımar tasarruf etmektedir. Erzurum çavuşları kethüdalarının tımarları 8000 ile 19500 akçe arasında değişmekte idi. Çavuşların tımarı ise 1500 ile 18000 akçe arasında idi¹²³.

Musul'da görevli çavuşların sayısında ilişkin bir netlik yoktur. 25 Aralık 1595'te çavuşlar kethüdası olan Bayram'ın tımarı 100.019 akçedir. 19 Temmuz 1607'de görev yapmış çavuşlar kethüdası Hamza b. Allahverdi'nin tasarruf ettiği tımar yekunu 5999 akçedir. 24 Ağustos 1631 yılına gelindiğinde ise Mısır çavuşları kethüdası Zülfükâr b. Ahmet'in 5999 akçe tımar tasarruf ettiğini görüyoruz. Çavuşlar kethüdalarının gelirlerinde zaman içinde bir düşüş olduğu hemen göze çarpmaktadır.

Musul divanında görevli çavuşlara gelince; 1620 yılında Ahmet çavuşun 19660

¹¹⁸ E. Çakar; *Halep*, s. 85.

¹¹⁹ A. Akgündüz; *Osmanlı Kanunnameleri*, c. III, İstanbul, 1991, s. 325.

¹²⁰ O. Kılıç; *Van*, s. 165.

¹²¹ A. Akgündüz; *Osmanlı Kanunnameleri*, c. IV, s. 587.

¹²² E. Çakar; *Halep*, s. 85.

¹²³ Dündar Aydın; *Erzurum Beylerbeyliği ve Teşkilatı*, s. 199.

akçe tımar geliri vardır. 1621'de görevli Allahverdi'nin tımar tutarı 7999 akçedir. 1622 yılına gelindiğinde Musul civarında görevli Hüseyin 6000, Veli b. Ahmet Çavuş ise 9000 akçe tımar tasarruf etmektedir¹²⁴. Ahmet Çavuş'un tımarının yüksekliği hemen dikkat çekmektedir. Muhtemelen Ahmet Çavuş Musul Divanı'nda geçici olarak görev yapan merkezden gönderilmiş Dergah-ı Mualla çavuşlarındanr.

Van Divanında görev yapan çavuşların gelirlerine ilişkin elimizde bilgi mevcut değildir. Ancak özellikle 1609-1611 yılları arasında Van kalesinde görev yapan çavuşların sayıları ve ücretlerine ilişkin ayrıntılı bilgilere ulaşmak mümkün olmaktadır.

1609-1611 yılları arasında Van kalesinde görev yapan çavuşların sayıları yıllara göre 65 ile 86 arasında değişiklik göstermiştir. 1609-1610 yılları arasında Van çavuşlarının üç aylık toplam yevmiyelerinin yıllara göre 116.987 akçe ile 128.325 akçe arasında değiştiğini görmekteyiz¹²⁵.

SONUÇ

Hemen bütün Türk devletlerinde varlığına tesadüf edilen çavuş teşkilatı tarihi süreç içerisinde tekamülünü tamamlayarak Osmanlı Devletinde mükemmel şeklini almıştır. Türk devlet geleneğinde sarayda teşrifatçılık görevini üstlenen ve orduda küçük bir askeri rütbeye sahip olan çavuşlar, Osmanlı öncesinde muhtemelen tamamen Türklerden müteşekkildi. Osmanlı Devletine gelindiğinde devletin hemen her kademesinde merkezi otoriteyi sağlama ve devlet işlerinin belli bir düzen içerisinde yürütülmesinde önemli görevler üstlenmiş olan çavuşların Divan-ı Hümayûn'da ve Kapıkulu Ocaklarında bulunanlarının devşirme, sancak ve eyalet divanlarında görev yapanlarının ise Türk asıllı oldukları söylenebilir.

Osmanlı Devleti'nde Divan-ı Hümayûn'da bulunan çavuşların görevleri önceki Türk devletlerinde olduğu gibi teşrifatçılık ve divana ait diğer işlerin görülmesiyle sınırlı kalmamış, taşradaki işlerin yürütülmesinde de bunlardan sıklıkla faydalanılma yoluna gidilmiştir. Divan-ı Hümayun çavuşlarının özellikle tecrübelileri taşraya önemli işlerin tatbiki için gönderilmekteydi. Gedikli çavuş olarak nitelendirilen ve merkezde görevli çavuşların aksine ulufe yerine tımar ve zeamet tasarruf eden bu çavuşlara Mühimme defterlerinde tesadüf edilen kayıtlarda *Dergah-ı Ali Çavuşları*, *Dergah-ı Mualla Çavuşları* veya *Südde-i Saadetim Çavuşları* olarak hitap edilmektedir. Yabancı ülkelerden gelen elçilere refakat edilmesi veya doğrudan doğruya elçi olarak görevlendirilmeleri, sefer zamanlarında ordu için gerekli mühimmat ve iaşenin temini, barut ve top imali, İstanbul iaşesinin sağlanması, ülke dahilinde asayişin sağlanması,

¹²⁴ Ahmet Gündüz; *Osmanlı İdaresinde Musul (1523-1639)*, (Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi), Elazığ, 1998, s. 63.

¹²⁵ O. Kılıç, *Van*, s. 325-326.

gümrüklerin denetimi, vakıf, cami ve su yollarının bakımı ve denetimi, tersanelerin bakımı ve gemi inşasının belli bir düzen içinde yürütülebilmesi hep merkezden gönderilen Gedikli çavuşların hizmetleri sayesinde mümkün olmaktadır.

Osmanlı Devletinde Divan-ı Hümayûn çavuşlarından başka, başta Yeniçeri Ocağı olmak üzere öteki kapıkulu ocaklarında da çeşitli rütbelerde çavuşlar bulunmaktaydı. Ancak bizim bilgilerimiz daha ziyade Yeniçeri Ocağı'nda görev yapan çavuşlarla sınırlıdır. Başçavuş, onun hizmetinde bulunan Orta ve Küçük Çavuş Yeniçeri Ocağı'nda işlerin belli bir düzen ve disiplin içerisinde yürütülebilmesinde önemli etkiye sahiptiler. Yeniçeri Ağası sefere gittiğinde resmi geçitlerde alayların idare ve sevkini yapmak yine bu çavuşların görevleri arasındaydı. Ayrıca Başçavuşun mahiyetinde görevli kul çavuşları muharebe zamanlarında kumandanın emirlerini daha alt kademelerdeki kumandanlara tebliğe memur idiler, barış zamanlarında da hükümetin emirlerini yeniçerilere tebliğ ederlerdi.

Osmanlı merkez teşkilatının bir benzerini daha küçük şekliyle eyalet ve sancaklarda tetkik etmek mümkündür. Bu bağlamda Divan-ı Hümayûnda olduğu gibi eyalet ve sancak divanlarında da çavuşların benzer görevlerle istihdam edildiğini görmekteyiz. Gerek ulufe ve gerekse tımar ve zeamet tasarruf eden bu çavuşlar, eyalet ve sancak divanlarına halkın mevzuatını bildirmek, dilekçelerini takdim etmek ve dava için girip çıkanlara mübaşirlik yapmanın yanı sıra tezkere getirmek ve askerın mevacibini teslim almak gibi görevlerle de mükelleftiler.

Merkeziyetçi bir devlet yapısına sahip olan Osmanlılar, gerek siyasi otoritenin tesisinde ve gerekse diğer önemli işlerin takibinde sıklıkla çavuşların hizmetine başvurmuş ve Klasik Dönem içerisinde bu teşkilat mükemmel bir şekilde işlevini yerine getirmiştir.

KAYNAKLAR

1. Arşiv Kaynakları

Başbakanlık Arşivi, Mühimme Defterleri: 5/1,10, 14, 16, 19, 24, 26, 30, 31, 36, 48, 55, 62, 70.

Başbakanlık Arşivi, Maliyeden Müdevver Defterler: 309, 451.

2. Yayınlanmış Arşiv Kaynakları

3 Numaralı Mühimme Defteri (966-968/1558-1560), (Yayına Hazırlayanlar: AYKUT, Nezihi; BOSTAN, İdris; CEBECİOĞLU, Murat; EMECAN, Feridun; İLGÜREL, Mücteba; İSPİRLİ, Mehmet; KÜÇÜK, Cevdet; MERT, Özcan; ÖZCAN, Abdulkadir; ŞAHİN, İlhan; ŞENTÜRK, Hüdayi; VARLIK, Mustafa Çetin), Ankara, 1993.

5 Numaralı Mühimme Defteri,(973/1565-1566), Özet-transkripsiyon, (Yayına hazırlayan: YILDIRIM, Hacı Osman; ATİK, Vahdettin; Murat CEBECİOĞLU; DEMİRBAŞ, Uğurhan; KARAZEYBEK, Mustafa; SAFİ, Muhammed; SERİN, Mustafa; USLU, Osman; YEKELER, Numan; YILDIRIM, Zabit), Ankara 1994.

6 Numaralı Mühimme Defteri (972/1564-1565), (Yayına Hazırlayanlar: YILDIRIM, Hacı Osman; ATİK, Vahdettin; CEBECİOĞLU, Murat; SAF, Muhammed; SERİN, Mustafa; USLU, Osman; YEKELER, Numan), c. I,II, Ankara, 1995.

7 Numaralı Mühimme Defteri, (975-976/1567-1569), Özet-Transkripsiyon-İndeks, (Yayına Hazırlayanlar: YILDIRIM, Hacı Osman; ATİK, Vahdettin; CEBECİOĞLU, Dr. Murat; ÇAĞLAR, Hasan; SERİN, Mustafa; USLU, Osman; YEKELER, Fuat Numan), c.I, III, Ankara 1998-99.

12 Numaralı Mühimme Defteri (978-979/1570-1572), (Yayına Hazırlayanlar: YILDIRIM, Hacı Osman; ATİK, Vahdettin; CEBECİOĞLU, Murat; SAF, Muhammed; SERİN, Mustafa; USLU, Osman; YEKELER, Numan), c. I,II, Ankara, 1996.

3. Yayınlanmış Klasik Kaynaklar

Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi, (Çeviren: ATALAY, Besim), c. I, Ankara 1985, s. 368.

Hezarfen Hüseyin Efendi; *Telhisü'l-Beyân Fi Kavânin-i Âl-i Osman*, (Hazırlayan: İLGÜREL, Sevim), Ankara, 1998.

Koçi Bey Risalesi, (Sadeleştiren: DANIŞMAN, Zuhuri), Ankara, 1985.

Peçevi İbrahim Efendi; *Peçevi Tarihi*, (Hazırlayan: BAYKAL, Bekir Sıtkı), c. I, Ankara 1992.

Selânikî Mustafa Efendi; *Tarih-i Selânikî (971-1003/1563-1595)*, (Hazırlayan: İSPİRLİ, Mehmet), c. I, İstanbul 1989

Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa; *Silahdar Tarihi*, c. I, İstanbul 1928.

Sofyalı ali Çavuş Kanunnamesi, (Hazırlayan: SERTOĞLU, Midhat), İstanbul, 1992.

Vak'a-Nüvis Ahmet Lûtfi Efendi Tarihi, (Yayına hazırlayan AKTEPE, Münir), c. X, Ankara 1988.

YÜCEL, Yaşar; *Osmanlı Devlet Teşkilâtına Dair Kaynaklar, Kitâb-i Müstetâb, Kitabı Mesâlih 'l Müslimin ve Menâfi 'i'l-Mü'minin, Hirzû'l-Mülûk*, Ankara, 1998.

4. Tetkik Eserler

AKGÜNDÜZ, Ahmet; *Osmnalı Kanunameleri ve Hukuk Tahlilleri*, c. I, İstanbul, 1990; c.III, İstanbul, 1991; c.IV, İstanbul, 1992; c. VI, İstanbul, 1993; c.VIII, İstanbul,1994;

F.Ü.Sosyal Bilimler Dergisi 2002 12 (2)

c.IX, İstanbul, 1996.

AYDIN, Dündar; *Erzurum Beylerbeyliği ve Teşkilatı Kuruluş ve Genişleme Devri (1535-1566)*, Ankara, 1998.

ÇAKAR, Enver; *XVI. Yüzyılda Halep Sancağı (1516-1566)*, (Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi), Elazığ, 1998.

GÜNDÜZ, Ahmet; *Osmanlı İdaresinde Musul (1523-1639)*, (Fırat Üniversite Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi), Elazığ, 1998.

KEPECİOĞLU, Kâmil; *Tarih Lûgati (Osmanlı tarih deyimleri ve terimleri temel sözlüğü)*, Ankara.

KÖPRÜLÜ, M. Fuat; “Çavuş Mad”, *İ.A.*, c. III, İstanbul, s. 362-369.

KÖPRÜLÜ, M. Fuat; *Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri*, İstanbul, 1981.

KÖPRÜLÜ, M. Fuat; “Çavuş Mad”, *D.İ.A.*, c. VIII, İstanbul, 1993, s. 236-238.

KÜTÜKOĞLU; Bekir; *Osmanlı-İran Siyasi Münsebetleri (1578-1612)*, İstanbul 1993.

KILIÇ, Orhan; *XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Van (1548-1648)*, Van, 1997.

PAKALIN, Mehmet Zeki; *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, c. I, İstanbul, 1983.

UNAT, Faik Reşit; *Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri*, Ankara, 1987.

UZUNÇARŞILI, İ. Hakkı; *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, Ankara, 1988.

UZUNÇARŞILI, İ. Hakkı; *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı*, Ankara, 1988.

UZUNÇARŞILI, İ. Hakkı; *Osmanlı Devlet Teşkilatında Kapıkulu Ocakları*, c. I,II, Ankara, 1988.

UZUNÇARŞILI, İ. Hakkı; *Osmanlı Devlet Teşkilatında Medhal*, Ankara, 1984.

ÜNAL, Mehmet Ali; *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*, Isparta, 1997.